

— Пенсію вам, Андрію Ільїч. За віщо? За багаторічну науково-корисну працю... Так. Навіть тут кінчилося. Непотрібен, пенсію замість розстрілу. Я ж шкідник. Чому мене не заарештовано разом з ними? Бодай у свідки б мене... І в шкідники не годжусь... Революціонер називається. Що той обмежений Кучеренко? Та я б вам рззповів... Але для чого, що ж нового я скажу їм.. Да, вони праві. Я давній труп. Я не знайшов своєї стежки. Оце то система: самогубство перетворилося з героїства за нашого часу, Йссип Йосиповичу, на найганебніший вчинок. Машш тепер застрілитися — ганьба, але й жити... я не можу... Навіть в контрреволюціонери не погодився. Пенсію вам, Андрію Ільїч. За віщо... За багаторічну науково-корисну працю...

Перед очима мерехтів газетними й такими палючими рядками наказ по Найвищій раді народнього господарства Союзу Радянських соціалістичних республік:

„...Металургійний завод імени „Жовтневої Революції“ протягом п'ятдесяти семи днів власними силами, героїчними зусиллями...

„...відмічаючи перед всією промисловістю ініціативу й енергію робітників та адміністративно-технічних сил заводу ім. „Жовтневої революції“ в справі відбудови й реконструкції... ВРНГ СРСР висловлює подяку всьому колективові заводу й пропонує директорові заводу тов. Даниленкові разом з партійними та громадськими організаціями подати для нагород список особливо відмінних робочих та техперсоналу.

Виділити в розпорядження директора заводу 500.000 карбованців для преміювання відважних робітників та інженерно-технічного персоналу...

Відзначити особливі заслуги науково-корисної роботи інженера-технолога Боброва А. І., надати йому можливість спочити й призначити пожиттєву пенсію в розмірі найвищої його місячної ставки.

Інженерові Маньковському, а також інженерам...”

Руки Боброва опустили, й він тільки очима знайшов Гольдберга.

Переляканий Гольдберг голосно подумав, хватючи за рукав хворого:

— Кахексія...

Руки вправно приладнали шприца, й побільшена ампула морфію методичними рухами фахівця була впорснута вище ліктя. Хворий застогнав і вмовк.

Завод ніби навмисне заглушував ці будні.

Рикове — Київ
15/XII-29. 10/XII-31.

В А Д И М С О Б К О
Б Р І Т А Н І Я

I

ВІРА
пройшла
як вчорашній день.
Віра

в хазяїна,
в бога,
в людей.
Віра тягуча,
як згуки банджо.
Більше не вірить Джон.
Ніколи.

Ніколи.

Ніколи.

З британця не буде раба,
але в вулиць
скелясті розколини
революції йде боротьба.

Вітер
приніс ридання
на площах голів
упав.

Це йде
до смерти
Британія,
старезна і тупа.

А моря захлиналися гудом,
трансатлантичних стан-
цій:

Ніколи,
нікого,
не буде
сильнішого за британця.

В це
без запитань і міри,
Джон
ще вірив.

II

Стою біля зварки,
дивлюся на містера.

А містер
на мене дивиться.
У містера Джона
посмішка стерта,
і зло випнулась вилиця.

Дивлюся
як під руками вмілими,
заводять вогники гру.
На Джона
неначе всі хмари вилились,
і дивиться він
як крук.

Напружені здорово груди
і рури
танцюють танці.

— Ніколи,
нікого
не буде.

сильнішого за британця.

А поруч
чорний як жук.
Очі — як море вранці
— Я йому покажу
сильнішого
за британця.

В мене
не буде вагання,
хоч очі на лоба лізь.

Він
веде бій за Британію,
я
за соціалізм.

І сонце
випило день
до дна.

У цеху
на плякаті звіт:
містер Джон —
— п'ятдесят одна.

К. С. М.
— п'ятдесят дві.

III

Містер Джон
і чічероне Катя
у лісах кольон
з мереживом плякатів.
Хмуру йде британець Джон

тут же другий день.
К. С. М. батальйон.

Бригадир підійшов:
— дуже приємно.

Ви
не знаєте
Джона Ренно.
Краще б він
у Англії згорів.

У нас через його
прорив.

Кажуть
відмовився
рури варить.
Рукою махнув:

— І не говори,

У Джона в думках
непроглядна ніч.
Ледве сказав:

— Не знаю. Ні.

І сумно стояли
ліси кольон
і бетоньєрок грюкіт,
наче вигукував

— Слухай, Джон.

Дай нам
рури твої
і руки.

І Джона взяли
кольони в полон.
Думки
такі строкаті.

І вже не знає
брітанець Джон,
як глянути
у вічі Каті.

IV

І сонце випило день до дна.
У геху

на плякаті звіт:

К. С. М.

— сімдесят одна.

Джон

— дев'яносто дві.

А поруч
чорний як жук.

Очі — як море вранці.

— Я його дожену
чортового брітанця.

* * *

І у них
не буде вагання,
хоч очі
на лоба лізь.

Бо вже
розтопилась
„Брітанія“,
в боях
за соціалізм.

1932 р.

1 НА РЕЙКАХ О П О В І Д А Н Н Я

9

6¹

ЕКСПРЕС вискочив з туманної далини солончакових степів і, розкидаючи хмари пилу, з грюкотом і громом підкотився до станції.

На перон висипали посажири. Тиха степова станція, повита полуденною спекою, ожила, заворушилася, сповнилася рухом, гамором, голосами.

З-під останнього вагона виткнулася чиясь невеличка брудна рука, потім голова, вкрита стернястою щетиною, і на перон виліз хлопець у самих штанах без однієї колоші. Він оглянув станцію критичним оком бувалого мандрівника, зневажливо чвиркнув крізь зуби, одвернувся і сів на приступочку, підставляючи сонцю голу спину.

— Зустрічний прьоть! — авторитетно відзначив він.

Із-за крутого повороту виткнулись чорні обриси паровоза і, прорізавши повітря гострим посвистом, за кілька секунд поштовий опинився коло станції. Темнозелені вагони попливли повз хлопця і спинилися, сховавши від його очей широкий степ.

— Зараза, став на дорозі! — Сердито промовив він.

1. З матеріалів, що надійшли на конкурс НКО УСРР.

Під вагоном, що спинився проти нього, ворухнулися босі дитячі ноги.

Хлопець підвівся.

— Ей, пацан!

Ноги завмерли.

— Ей пацан! Вилазь! — Хлопець схопився до вагона і поторсав за ногу.

Ноги дригнули й сховалися в ящик.

— Та вилазь, говорю, зараза!

— А ти хто такий? — Озвалися нарешті ноги.

— Я? Я — Колька Рубець!

З ящика визирнула чорна кучерява голова; на вугляній масці дитячого обличчя заблищали очі й зуби.

— Думав — мільтон! А я — Сашко!

— Мільтона нема. Куди? До Криму?

— До Криму.

— А я з Криму. Експресом жму!

— А в мене поштовий, — спізнився на скорий.

— Ех ти! Та воно один чорт, лізе, як колоша.

— Шамать нема?

— Було та побрело. А в тебе?

— І в мене нема. І курити нема?

— Єсть трохи.

— Шамать охота.

— Вилазь, дістанемо. Ще довго стоятиме, спізнється, гад Тоже — експрес, — Колька вибрався на перон і зник за вагонами.

Сашко виліз з-під вагона, солодко потягся і пішов уздовж поїзда, сніваючись перед вікнами й виводячи „позабит, позаброшен“... Пасажири, забачивши хлопця, квапливо переставляли те, що погано лежало, підозріло поглядаючи на нього. З спального якась жінка кинула сьомак і забачливо спустила вікно. Сашко нахилився підняти монету, коли з-під буфера, мов з-під землі, виринув Колька.

— Ходім... Єсть!

— Фу-р... злякався... Уже?

— Я такий. У мене недовго. Раз — і єсть. Ходім он туди.

Край перону самотньо ріс дубок, і під його тінню діти знайшли собі притулок.

Хлопці полягали в холодочку.

Колька труснув клуночок. На поживку траву випала велика біла булка й чималий шмат ковбаси.

— Скнара... гад! — За руку хотів схопити... трохи не зірвав нігті, чорт пузатий... — брудними руками Колька витирає з обличчя рясний піт. В нього на лобі навскоси випинається товстий рубець.

— Та й цяцька в тебе...

— Це вже давно. Трамваєм дзизнуло. — Колька дбайливо переділяє харчі на дві рівні частини. — На, рубай!

Кілька хвилин хлопці чавкають, напихаючи їжею роти.

— Ковбаса неважна, — тоном досвідченого гастронома зауважує Сашко, а шматок ковбаси, немов на доказ того, що вона й справді неважна, скорочується в його руках з невблаганною швидкістю.

— Часнику мало, — визначає причину неважності Колька і запахає в рот разом з мотузкою кінець вишки.

Незабаром їжа зникла. Колька відгорнув штанину й витяг звідти два недокурки.

— Сірники є?

— Сірники є, та тертушки нема.

Колька узяв сірник і тернув ним об штанину; сірник не зайнявся.

Он дядько курить...

Сашко підійшов до дядька.

— Кобилку пасете? — Спитав він співчутливо.

Дядько нічого не відповів, але припалити дав.

— Ну й шкапа, — сплюнув Колька.

— Да-а! Худенька... У нас теж була така...

— Ти з села?

— З села.

— А я городський...

Зіпершись на лікті, хлопці кілька хвилин лежать мовчки, попилюючи недокурками з чужих невідомих ротів. Кожен думає про своє.

— Здохла...

— Хто?

— Кобила наша...

— А-а...

Сашко мотає ногами і уважно дивиться на кобилу, немов вивчаючи, чи довго їй ще жити; в його тоні пробивається сум, а в прищулених очах захована злість на те, що шкапа ще живе.

Дінь! Дінь!

— Уже їхати... Неохота самому...

— Поїдьмо, Колька, назад, до Криму, у мене купе — на трьох стане.

— Ніззя, брат. Треба додому... Діла... квартиру здав, строк кінчається... ще займе хто — ослобоняй тоді. Ти в Харкові був?

— Був.

— Я під „Маяком“ живу. Знаєш „Маяк“? Так от під ним. Лафа квартира, тепла, Заходь... Іди з річки, дірка в фундаменті... Там спитаєш пацанів... Кольку Рубця, всі знають. Зайдеш?

— Побачу. А в Криму де краще?

— Панай до Севастополя, а потім до Ялти, там своя братва, скажеш мене бачив.

— Гаразд.

Дінь! Дінь! Дінь!

Хлопці підводяться й біжать до вагонів.

Самотний дубок з приємним холодком серед пекучого степу, сива кобила, дядько і вся тиха станція лишається позаду, в д-ходить у минуле, переходить у спогад.

— Так заходь же... Під „Маяком“, з річки...

— Добре.

Діти зникли кожен під своїм вагоном.

Затурчав сюрчок. Експрес рушив, а за ним і поштовий.

Під вагонами висунулися дві дитячі руки і помахали одна одній

* * *

Експрес вискочив з туманної далини солончакових степів і, розкидаючи хмари пилу, з грікотом і громом підкотився до станції.

За хвилину з-за крутого повороту визирнули чорні обриси паровоза, і коло перону попливли темнозелені вагони зустрічного.

Від експресу відокремилася висока постать юнака з чорною від вугілля й бруду шапкою кучерявого волосся.

Юнак біг поруч зустрічного, підстрібуючи й зазираючи у вікно вагона.

— Колька! Колька!

Потяг спинився. З вікна висунувся хлопець з рубцем на чолі і підозріло подивився на юнака в брудній, розхристаній засмалцьованій сорочці.

— Колька, не впізнаєш? — захеканий говорив кучерявий, витираючи піт з лоба чорним, як земля рукавом. — Тут колись... на цій самій станції... Давно, давно... зустрілися. Ти булку й ковбасу... Там під дубком їли... Сива шкапа паслась... Невже забув?

Спогад заворушився і прокинувся. Кольчині очі засвітилися радісним вогнем.

— Сашко?! — Хлопець обома руками міцно схопив товариша за чорну руку і притяг до себе. — Ти? Так і є, Сашко! Звідки ж ти, куди?

— З Криму, експресом! Я тепер експресом; а тоді, пам'ятаєш, ти експресом, а я поштовим, бо спізнався... — Сашко голосно зареготався. Микола теж засміявся, але очі його впали на постать товариша і він зніяковів.

— Значить, експресом... Ну да... так, так... А я, брат, поштовим, до Криму.

Сашко знову смачно зареготався. Але на Миколу напосіла ніяковість, і він, змагаючися з нею, швидко забубонів.

— А я, брат, тепер, на Тракторобуді, в бетонярах... Скінчили вже. Чув може? Ударники... в газетах писалося, і фотографія... уся бригада... Ось я покажу. — Він вийняв з кишені шматок газети, рівненько складений, розгорнув і подав Сашкові.

— А я дивлюсь, — казав Сашко, беручи газету, — ти чи не ти, а воно й справді ти...

— Давно це, дуже давно... Скільки років минуло. Ой, як давно!.. До Криму їду, спочивати, вся бригада їде. Преміювали нас, відпустку дали...

Сашко поглядав то на газету, то на товариша. Микола дуже змінився. Виріс, змужнів, над червоними губами пробивається темний пушок. На загорілому молодому обличчі нема й сліду бруду; шию обіймає відкритий комір білої сорочки. На руці виблискуює годинник, а над чолом замість стернястої щетини рівно лежить чисте русяве волосся.

— Та й змінився ж ти, лишенько! Коли б не рубець, то й не впізнав би. Та який чистий, а пам'ятаєш тоді?..

Ніяковість ще дужче обпекла Кольку; йому вчулася заздрість і докір у голосі товариша.

— Спр-вді? Змінився? Дуже? А я тепер у комсомолі. А ти теж...—запнувся Колька—дуже виріс. Бач який здоровило став!—і він роблено засміявся. Але посмішка враз зникла, а з нею й ніяковість; брови зсунулися.

— А ти той, Саша, заходь до мене...

— Дінь! Дінь!

— Уже їдемо, жаль... і не побалакали як слід. Як же ти, Саша, думаєш далі? Га?

Сюрчок різнув повітря, і поїзд плавко рушив з місця.

— Ти, Саша, приїзди до мене...

Сашко держався рукою за вікно і йшов слідом за вагоном.

— Приїзди, може щось зробимо, треба не так...

— Я хотів сказати, що експресом, експресом... — гукав Сашко, біжучи за вагоном.

— Або напиши, Саша, чувш, напиши... Харків, Тракторобуд, барак сорок вісім!.. Тільки ти ж... Ех ти... мабуть і писати не вмієш...

Поїзд пішов повним ходом і слова розпливалися в повітрі. Сашко вже нічого не чув. Сумними очима востаннє глянув він услід поштовому, повернувся і повільно пішов уздовж експресу, бездумно мнучи шматок газети, що залишився в нього в руці. Раптом він зареготався і прудко побіг наперед.

Біля паровоза Сашко спинився. Міцні руки торкнулися поручнів, струнке тіло зігнулося в спортеменському стрибку, і юнак опинився в булці паровоза.

— Дві сюрчки вже нам. На цілу хвилину спізналися! — почувся з тендера.

Звичним рухом Сашко взявся за важелі.

— Нічого. Держи пару. В дорозі надолужимо!

І М У Р А Т О В В О Р О Г

ТО МОЖЕ ще прийдеши?
 Ще мить...
 Мить.
 Та пізно...
 гудок...
 не треба!
 ... Твій номер на дошці
 не знятий висить!
 До цеху
 піду без тебе!
 І як же це, друже?
 з чибі вини?
 Я знаю —
 гітара
 п'яна
 бринить!
 І ти на похміллі,
 згадавши мене!
 Щонебудь співаєш під носа
 сумне!
 Ти клявся,
 що
 „це в останній раз“!
 Ми вірили.
 Ти обдурив
 нас!
 Варстат твій
 гуляє сьогодні знов!
 Від жалю,
 від гніву! —
 у голо у кров!
 Тобі не звикати:
 прогул
 чи три?! —
 І байдуже зовсім,
 що тут
 прорив!
 Що ми у цеху
 у напрузі годин!
 Що ти там лежиш як колода
 одвін!
 Скажи ж мені в вічі
 чи ж п'ють!
 чи ж п'ють!

Як ворог країни
 і там
 і тут!
 Накинуті прагне петлю
 нам на шию!
 З п'яниці,
 з прогулу
 шалено радіє!
 Лежиш як колода
 вдома
 один!
 Коли ми в цеху
 у напрузі годин!
 Коли без хазяїна —
 твій
 в рстат!
 ти пролетає!?
 у г рілці розстав!?
 ... Ми хорих лікуємо
 від вина!
 Та чуєш?
 не хорий ти!
 — Ворог ти нам!
 Ти — ворог,
 бо вороги
 тут і там!
 Бо треба
 таких ось, як ти —
 вор гам!
 Бо ти розумівш...
 в таку
 мить...
 Твій номер
 безглуздо
 на дошці висить!
 То — геть же!!!
 Ми м'язи напружимо ще!
 Ми доб'ємось, щоб
 прорив
 щез!
 Ми так запрацюємо —
 піде луна!!!
 Та знай же, потворо,
 Ти —
 ворог
 нам!

Харків — ХТЗ.

НАТАЛЯ ЗАБІЛА

ТРАКТОРОБУД

КНИЖКА ДРУГА

ЧАСТИНА І

І

З НЕВЕЛИЧКИХ бокових дверей сірого триповерхового будинку вийшов хлопець. Невисокий, худенький, золотно обсмалений вітрами й сонцем.

Вийшов, спинився й з радісним здивованням кинув погляд навколо себе. Радіти нібито було ні з чого. Перед самими дверима висока купа жовтої глини в'язко повзла під ногами. Кожний необережний крок міг скинути того сміливця, що наважився б вийти з дверей, у глибокий рівчак, через який недбало перекинуто було хитку й вузьку дошку. Якби навіть і пощастило видертися через той рівчак і купу глини туди, далі, то там можна було потрапити у котлован, викопаний для якоїсь будівлі. Тут на дні була вже просто непролазна рідка глиняна каша.

Далі за котлованом — купи дерева, цегли, розкидані тут і там залізні трями, рейки, дріт — різний будівельний матеріал — на перший погляд якийсь жахливий гармидер.

І все це безнастанно, безперервно рясними струмками поливав зверху нудний, осінній дощ.

Від того дощу було холодно й мокро рукам і за коміром. Все кризь дощ здавалося сірим і похмурим. Глина в'язла й липла до ніг, наростала на чоботях бридкими, важкими пухлинами.

Кожний подумав би — осінь, нудота. Але хлопець, що вийшов з головної контори, глянув навколо себе з радісним здивованням. Це надто слабо сказано — здивовання, бо в веселих блискучих очах відбилосся щось близьке до захоплення.

— Осінь? Дощ? — цього хлопець, правду кажучи, й не помітив.

Ще б пак. Півроку не було його тут, на цьому майдані. Але півроку тому він знав тут кожний закуток, кожний горбок, кожну нову купу піску й цегли, що тоді звозилося сюді. Він не новак тут, на будівництві.

Прийшов він сюди, коли ще не було цієї статечної, величної головної контори. Головна контора містилася в маленькому дерев'яному будиночку, нашвидкуруч збитому з дошок.

Починали копати перший котлован. Звозили будівельний матеріал, складали стоси дошок, колоддя, цегли, зсипали гори піску й каміння. Тут, по цей бік залізничної колії, червоніла цегла, складена рівними нескінченними штабелями, там нашвидку будували дощані бараки, а там — далі — ще нічого не було, степ чорнів торішньою ріллею.

Це було зовсім недавно, півроку тому. А тепер тільки глянути навколо (не звертайте уваги на рясну сітку дощу) — з усіх боків вирости, немов би з землі підвелися стрункі, величні будівлі. Залізний кістяк арматури сплітає своє прозоре мере-

живо, одягається білими дошками опалубки. Змоклі від дощу дошки гостро й захватно дхнуть живицею. Стигне, тужаві бетон, міцно схоплений, стиснутий дощаною формою. Новими й новими шарами кладеться бетон у дощані форми, щоб, назавжди зчепившись з залізом арматури, перетворитися у міцні колони й трями нових будівель.

А ось під дощем вилискують сірі стіни з великими шкляними вікнами будівлі, вже звільненої від одягу рихтовань. Будівля вже закінчена, її вже обробляють з середини, щоб прийняти новеньке устаткування.

Хлопець пізнав — так: це той самий цех дослідного виробництва (так його тоді називали), що з нього розпочалося будівництва заводу — велетня. Так він тепер вже готовий? Може вже встановляють устаткування? — ширше розкрилися й спадахнули блискучі очі хлопця. Закортіло відразу ж побігти туди, подивитись, обмацати все власними руками, впевнитись, що нарешті вже... ех, та годі ж зрештою бути лише спостеріачем, сторонньою людиною! Доволі вже дивитись на працю інших. І так уже відірвався від мас: аджеж півроку минуло. Півроку витрачено марно...

... В уяві попливли яскраві, розкішні квітки в садку санаторія. Там, на березі теплого Чорного моря, ще літо. Понад стежкою, що з гори веде вниз, до моря, обабіч зеленіють виноградники. Соковиті темносині й прозорозелені грона вилискують між листям.

Виноград теплий і липкий. Пісок під ногами гарячий. А зверху ллється без кінця сонце, сонце, сонце...

Сонце просочується крізь шкіру, крізь м'язи. Сонце сповнює кров новою, живодайною силою. Сонце пролазить у хворі легені, нищить мікробів страшної нудної хвороби, повертає молодість, радість, здоров'я...

Ні, ні, не марно витрачено оці півроку!

Дощ ще посапився. Тільки тепер, згадавши про сонце, хлопець помітив дощ і з легким незадоволенням глянув на сіре, безпросвітне небо.

Та байдуже. Тут навколо буде життя, тут саме повітря сповнене енергією, бадьорістю, працею... А ви кажете — дощі!

І спритно перестрибнувши через рівчак і через глину, хлопець попрямував туди, де кипіло будівництво.

* * *

А тимчасом у місті теж все блищало від дощу.

Перехожі поспішали тротуарами, осінньою сльотою в своїх справах і ніколи було їм довго спостерігати й замислюватись — осінь... осінь...

Біля зупинки автобуса, там, де кінчаються трамвайні колії, де трамваї, зробивши велике коло по майдану перед брамою заводу, повертають назад до центра, витяглась черга.

Дощик поливав таки добре, бо в черзі всі були злі й похмуро дивилися один одному в потилицю.

Хлопець з новеньким жовтим портфелем під пахвою, здається, не помічав дощу. Дощ збігав з білявого чуба, що вибився з-під кепки на високе, одверте чоло, на прямий ніс, свіже, здорове обличчя. Хлопець над чимось замислився.

Автобус підійшов і забрав частину черги, залишивши нещасливців чекати далі під дощем.

Хлопець з жовтим портфелем потрапив серед інших вибранців долі в автобус.

Дощ ллє і ллє непроникливою сивою завісою. Розмиває купи піску, навезеного сюди, щоб будувати нове шосе.

Старим шосе, по труських вибоїнах і грудках, тяжко пихкаючи й стогнучи, котиться змоклий, блискучий від дощу автобус. В автобусі люди — похмурі, змоклі. Кепку суворо здвинуто на очі, засмальцьований комір високо зачочено на шию — їхати десять хвилин, а в черзі настоялись з півгодини...

— І коли це нарешті налагодять зв'язок з містом? Щодня ж їздити доводиться, аж двічі — туди й назад. Хіба ж мислимо?

— Хоч би машин сюди більш дали, чим ото в місті бюрократів з портфелями по установах розвозити... — Сказав і скосив очі на жовтий новенький портфель.

Портфель було напхано до відпору паперами, рисунками, аж не застібався й світив своїми паперовими тельбухами. Портфель ще не звик до такого поводження, мнявся на різках і за всяку ціну намагався якнайшвидше втратити отой бюрократичний вигляд, що за нього одержав глузливу посмішку від автобусного сусіда.

Щождо власника портфеля, то він глузування й не помітив, зауваження не почув. Він задумано задивився в далечінь в одкритий степ, де вітер гуляє вільно осінніми просторами, де ллє дощ, де вогко й гостро пахне змочка земля. І видко, і чути, і всією істотою відчувається — осінь.

Десять хвилин — і навколо шосе з'явилися будівлі, люди, склади, гаражі...

Автобус спинився.

Хлопець з жовтим портфелем швидко вистрибнув з машини і подався вперед, повз бараків і гаражів, повз дільниці, де кипіло будівництво, до сірого триповерхового будинку головної контори.

І отут то обидва хлопці зустрілися. Спочатку були поминули один одного. Але з двох кроків, враз обидва спинилися.

Два вигуки одночасно вихопилися з двох грудей — в одного радісний, в другого злизований.

— Левченко!

— Нежучо?!

Дружньо схопили рука в руку.

— Левченко, ти яким чином тут? Чи може тут працюєш? От здорово!

Хлопець з жовтим портфелем здивовано оглядав товариша:
— Ні, це ти спочатку кажи — звідки ти взявся? Здоровий, веселий... засмаглий... А ми вже думали...

— Що мені каюк? — сміючись закінчив той — ні, браток, я ще відкараскався. Ще попрацюю для соціалістичної батьківщини. За мене таки добре взялися: послали лікуватися в тубінституті, в санаторії в Криму — всюди побував...

— Ну й що ж, допомогло? Як легені?

— От як бачиш... Вже нібито на ладан не дихаю. Кажу ж, працюватиму тепер знову... А ти — тут працюєш?

Левченко кивнув головою.

— Тут. У проєктовому відділі. Ходімо в контору — навіщо нам тут під дощем мокнути?

— Та я тільки по звідти. Хочу швидше на свою дільницю. Мене ж, знаєш, на теплоцентраль послали. А я тепер вже не знаю, куди й іти... Може ти, як тутешній, мені тепер покажеш дорогу. Чи, може, не схочеш зайвий раз під дощем мокнути?

— Ат, ерунда — дощ! Ходім.

Хлопці, весело сміючись, пішли залюдненими, метушливими дільницями.

Восьма. Десята. Там вже росли, набирали форм могутні цехи. Всюду були люди, робітники, змоклі, заляпані вапном, бетоном і дощем. На дощ ніхто не звертав уваги. Це було звично,

* * *

На дванадцятій дільниці копали котлован. Сюди й пришли Левченко з Нежutoю саме в ту хвилину, коли робітники покинули працю й оточили одного. Той вперто й похмуро дивився навколо себе, спираючись на лопату.

— А я тебе питаю — комсомолець ти чи ні? Баба ти нюнява, кисяк зашмарканий... Дощу злякався! — доносився дзвінкий молодечий голос.

— Не з цукру, не бійсь, не розтанеш! — глузували в гурті.

— Я й не боюсь, а от просто заявляю — не хочу! — вперто казав той, що в середині, — що ж це за робота? Земля мокра, на лопату в'язне, липне, не колупнеш її, не піднесеш... Отож длубаєш, длубаєш на одному місці, однаково користи з такої роботи, як з козла молока...

— Працюємо же всі, бо сам знаєш — спішка! А ти що ж це — дезертирувати з трудового фронту? Додому може, на село захотів? Ну, так паняй, без тебе обійдемося, а тільки ж тоді і комсомолець з тебе — буза.

Левченко й Нежута підійшли ближче.

— Не займай його, Савка, навіщо так? — несміливо підтримав хтось з гурту, — хто дужчий — тримається, а Федько може слабший за тебе... От і не витримував.

— Що значить слабший? А п'ятирічку за чотири роки — хочеш виконати? А соціалізм збудувати? З такими болягузами якраз збудуєш... Дошу злякався — ха, ха!

— Ну, знаєш — покинь свою агітацію... Про п'ятирічку й про соціалізм вже слухали, слухали, вже вуха болять! — рішуче став на бік Федька високий здоровий парубчина. Обличчя в нього — наче подзьобано було: вісна, — п'ятирічка і соціалізм — все це хороші речі, та не тоді, коли тобі за комір дощем заливає, коли руки відпадають від тяжкої роботи.

— А коли за комір заливає — значить соціалізм к чортів матері?! Оце так так!.. Шкурники ви, от що я вам скажу, хлопці. Посоромились би хоч старих робітників позапартійних...

— А старі робітники що ж по-вашому, з заліза чи з каменю? — Це вже підійшов сивовусий дядько. — Однаково й нам тут робити неможливо... Та й осінь на дворі — сезон одробили — пора й додому.

Савка глянув з таким обуренням, що здавалося — от-от цілий потік гнівних слів зараз виллється на голову непроханого опонента. Але потік не вилився... Савка скривив зневажливу посмішку й повернув до дядька спину.

Нежута, що з цікавістю прислухався до суперечки, стоячи трохи осторонь з Левченком, многозначно глянув на товариша:

— Йй-право, Сашко, мені цей хлопець подобається. Зразу видно — комсомолец на ять. А щодо решти — компанійка тут, я вам скажу!... скептично похитав своєю білявою головою.

— От же й берися до діла! — пожартував Левченко — ти ж старий комсомольський робітник. Секретарем осередку був... Сам бачиш: роботи — непочатий край... Починай мітинг!

Нежута засміявся, але простягнув руку Сашкові.

— Прощавай покищо. Бачу сам, що тре а втручатися, та й до роботи заразом ставати... потім до контори зайду поговоримо.

Він хотів підійти до гуртка, але його випередили.

Прудкий, невеличкий чоловічок в пенсне і з пом'ятою текою під пахвою вже щось говорив хлопцям. Заспокоював.

— А ти, Труше, полегше, полегше! — м'яко одводив він у бік Савку, — не можна ж так, з плеча рубати... Хлопці в нас, сам знаєш, які — сезонники... ти їм і кажи: зарплатню підвищимо, премії будуть... от як треба — сезонники ж вони...

Савка незадоволено сплюнув у бік, скручуючи цигарку.

— Сам знаю, тов. Подольський, що сезонники... Алеж Федька цей самий, паразит такий, він же комсомолец. Що ж по твоєму, комсомолец буде дезертиром, а що ж тоді робитимуть позапартійні робітники? Треба ж серед них роботу провадити — це же тобі треба знати — профорганізація!

Подольський обурився:

— А ти гадаєш, профорганізація не працює? не провадить цієї роботи? Може не так працює, як слід? Так, будь ласка,

будь ласка: ваші вказівки, ваші зауваження... Навчіть, просимо як треба працювати...

— Ах, який ти! — махнув рукою хлопець, — вже й образився. Що там з тобою говорити! — сплюнув ще раз і одійшов.

За хвилину вже чути було, як лопата швидко й хлюпко застукотіла десь аж у копані.

Туди ж стрибнув і Нежута, ще раз махнувши Левченкові рукою.

А Подольський, кинувши ще кілька заспокійливих слів робітникам, які поволі незадоволено ставали знов до роботи, приєднався до Левченка. Вони повернули до головної контори.

— Здоров, хлопче, як там тебе звати? Савко чи що — без всяких передмов підійшов Нежута до парубка. Простягнув руку.

— Здоров! — обережно відказав той, витираючи руку полою спецовки. — тільки хто ж ти такий?

— Я Іван Нежута, член КСМ, працюватиму тут, як і ти, робітником... Завжди готовий бити шкурників і опортуністів... Ясно?

— Ясно! — посміхнувся Савка, — нашого, значить, полку прибуло... це добре.

Вони приязно, з усмішкою оглядали один одного. Тоді Нежута схаменувся — Так ти ж зажди, я піду до виконроба, оформлюсь... що ж дувно час гаяти?

— Працюватимем разом — зазнайомимось ближче! — і миттю метнувся нагору.

— Проси десятника, щоб в нашу групу тебе поставив! — гукнув навздогін Труш.

Дорогою Подольський ще щось торочив Левченкові про те, як треба підходити до робітників.

— Сезонники ж вони — ти розумієш? Знаєш, що це за народ? Приїхали, подробили влітку та й додому. Їх заохотити треба, зберегти, заспокоїти... Умови ж і справді жахливі, нічого не налагоджено як слід: їдальня, бараки... а, та тобі не треба розповідати: сам бачиш. А цей Савка Труш хоче, щоб всі були, як він... політично письменні й класово-свідомі. Може він їх і на соцмагання викличе? Ударну бригаду складе? Цікаво буде подивитись, ха, ха!

Сашкові набридло.

— Соцмагання-річ хороша, і ударництво теж, Іване Павловичу. А Савка Труш хлопець впертий і витриманий, свого дійде, хоч там що. Ну, до побачення, мені ліворуч.

Подольський хотів щось заперечити, але Левченко вже зник у дверях контори. Тоді він діловито підхопив під пахву свою теку з протоколами й побіг собі далі, незадоволено й коротко-зоро поглядаючи навколо крізь шкельця свого пенсне.

Будівництво велетенського тракторного заводу розгорталося впевнено й неухильно.

Те, що вчора було тільки тонкими лініями й обрисами на синьому папері, сьогодні перетворювалося в бетон і цеглу й виростало не днями — годинами на майдані серед вільного степу.

Рисунки на синьому папері робили свою справу, відробляли свою чергу й ставали непотрібними, зайвими, скочувалися трубками й лягали на полиці в архіві.

Але ще не всі рисунки були виготовлені. Кілька десятків інженерів і техніків напружено працювали й тепер над запізнілими об'єктами.

В проєктному бюро головної контори будівництва Левченко цілими днями не відводив голови від своїх розрахунків. Ці дні — от вже другу п'ятиднівку — він розробляв робочий проєкт теплоелектроцентралі. Це був останній, але один з найважливіших цехів: „серце заводу“, як його жартівливо назвав головний інженер.

„Серце заводу — теплоелектроцентрально — постачатиме всьому заводу й майбутньому соціалістичному місту електроенергію для машин і для освітлення; даватиме пару для роботи кузні й гарячу воду для ogrівання. Весь завод і все місто, що виросте навколо заводу, грітиметься білою гарячою кров'ю, що артеріями — водопроводами потече від серця теплоцентралі.

— Так, це справді серце заводу, — міркував сам собі Левченко, схилившись над рисунком, — погано тільки, що створення цього серця запізнилося, й доведеться всьому організмові житися тимчасовими заходами...

За попереднім планом гадалося будувати районну електровню, що обслуговувала б цілу низку великих заводів, і тракторний в тому числі.

Справу розглядали й переглядали в республіканських, в союзних центрах; в тих і в інших належних інстанціях...

Будівництво тимчасом не спинялося, організм зростав і готувався до життя.

Зрештою — наприкінці літа вирішили: будувати тут свою теплоелектроцентрально.

Спішно заходились біля проєктування. Розробляти робочі проєкти не вистачало технічних сил. Вимагали, просили в центральних проєктних організаціях. Там не завжди потрапляли на ентузіастів — дехто відповідав „з прохладцею“:

— Інженерів і техніків зайвих не маємо. Якщо треба запрошуйте в Москві або деінде...

— Так зрозумійте ж — це загрожує своєчасному пускові заводу! — грізачилися на Тракторобуді.

— Знаємо, розуміємо. Але допомогти — на жаль, не можемо! — взуїтьськи зідхаючи, розводили руками в центрі.

Тоді звернулись по комсомольській, по партійній лінії..

Сашко Левченко один з перших відгукнувся на заклик.

Адміністрація проектної контори не встояла проти в ертого натиску юного інженера з білявим чубом і комсомольським запалом під статечним „інженерським“ олягом. (Так глузували товариші-студенти, що не скінчили ще ВУЗ'у, коли Сашко купив нового темносинього елегантного костюма... — згадалося весело)...

Адміністрація проектної контори, скривившись, відрядила інженера Левченка на Тракторобуд. За ним вирвалось ще кілька юнаків, техніків—конструкторів і рисівників.

Мабуть, ніхто не догадувався, що не тільки бажання працювати на найгарячішій ділянці, в самому вирі будівництва—спонукали Сашка покинути контору. Ні, не догадувався ніхто, бо і сам він не цілком усвідомлював, що на його настрої весь час настирливо впливав один куток у кімнаті проектної контори. Біля сам го в кна, в найдальшому кутку від дверей звук хлопця бачити тоненьку постать і зосереджене вдумливе обличчя своєї давньої товаришки, Галі Клинько.

Тепер її не було тут. Навіть стіл її якось пересунули, переставили; якась шифа зайняла стінку біля вікна—і все це підсвідомо засмучувало й дратувало хлопця.

Праця кипіла в руках його, як і раніш. Як і раніш, з ранку до кінця роботи раз-у-раз чути бул в проектній конторі завжди веселий м'який його голос (—ліричний баритон — жартували дівчата-рисівниці) ..

Але все ж таки чогось бракувало. І це „щось“ було настільки важливе, істотне і потрібне для нормальної праці, що Сашко вирішив у цій кімнаті не лишатись.

Кули—ж?—звісно, куди: на будівництво.

На яке?—та тут вже не було і вагань: саме в той час керівники Тракторобуду звернулись з закликом до комсомольських організацій будівельників.

От Сашко тут, в новій обстанові, яка, проте, за цей місяць встигла вже стати звичною. Працюється легко й охоче.

Галі, щоправда, й тут нема, але нема й того її вікна, її порожнього кутка, що своєю порожнечою завжди нагадує про неї.

Зате є—і з вікна проєктного бюро саме видно його—той цех, цех дослідного виробництва (так його раніш називали), що над його робочим проєктом разом колись працювали... Разом помилялися—і виправляли помилки, разом ті помилки перживали...

Тепер він вже збудований—частина учбово-установного комбінату (нова його назва)—і тут, недалеко від головної контори, він блищить своїми великими вітринами—вікнами.

А Галя...

Левченко мимоволі потягнув руку до кишені й намацав в ній знайомі ріжечки коверта.

Зараз ніколи — ввечорі на дозвіллі треба буде ще раз перечитати листа...

— Левченко тут? — встромив голову в двері літній інженер. На чолі заклопотано збігалися зморшки.

— Тут, тут, Гнате Тимофійовичу! — відгукнувся Сашко, не відриваючись від креслення, — заждіть хвилинку, зараз зайду до вас.

Заклопотане обличчя зникло.

Натомість у кімнату зайшов Нежута.

З того дня, як Іван вперше з'явився на будівлі після піврічної відсутності, вони не бачились, а минуло з тиждень. Хотілось поговорити, посидіти разом, та все ніколи було.

І тепер Сашко хоча й приязно посміхнувся товаришеві, але одразу ж попередив:

— Іване, зайнятий вище голови. Оце зараз заст. головінжа кликав до себе. Поспішаю закінчити розрахунки.

— Та я знаю, знаю, браток, не турбуйся! — заспокоїв його Нежута, — це я сьогодні вихідний, от і зайшов. А тебе тільки спитати хотів: чи не будеш ти сьогодні в місті, у клубі будівельників?

— Не збирався.

— Але вечір в тебе вільний? Ти ж у місті живеш?

— Еге. Вільний, начебто.

— Так приходить до клубу. Прийду й я. Зустрінемося, поговоримо як слід. Розказувати є до чорта. Згода?

— Ти ще питаєш! Звичайно, згода. Я й сам давно бажав поговорити.

— Ну от і добре. Умовились. Покищо — всього! Біжи у своїх справах.

В кабінеті заступника головного інженера, як на диво, не було нікого. Звичайно тут завжди було повно людей і галасу.

Гнат Тимофійович, зосереджено адвигнувши брови, уважно розглядав якісь рисунки, стоячи коло столу. Зачувши швидку ходу хлопця, він помахав йому рукою.

— Левченко, до тебе важливе доручення: за всяку ціну треба провеси в життя...

— Що саме?

— Як справа з проєктами теплоцентралі?

— Справа нічого собі, посувається.

Застголовінж відклав рурку рисунків.

— Так от що, друже, — твердо сказав він, — треба було не „нічого собі“, а „добре“ і щоб не „посувалося“ собі по трохи, волами, а робилося б швидко, понадшвидко, словом більшовицькими темпами. З цією теплоцентралею і так досить мороки було: поки там всілякі інстанції вирішували — „бути чи не бути“ — час збігав собі, і тепер ми стоїмо перед загрозою, що ця дільниця сильно відстане...

— Знаю, — відповів хлопець, — так що ж я маю зробити?

— Поперше, звичайно, самому працювати по - ударному. Але це ти й так робиш — я знаю. Треба й інших підтягти.

Працюють над проектом здебільшого твої товариш, з Головного проекту тощо. Комсомолец ти серед них, на жаль, єдиний. Так от на тебе само собою й лягає завдання: якось підтягти хлопців. Хоч на індивідуальне соцзмагання виклич, хоч заігнуй організувати ударну бригаду, — одним словом, подай приклад.

— Гаразд. Буде зроблено. Сподіваюсь, що через нас в усякому разі робота не затримається. Адже земляні роботи вже почалися, цими днями почнуть закладати фундамент. Я був на дільниці нещодавно.

Гнат Тимофійович тим часом проглядав якусь записку, й чоло його бралось глибокими зморшками.

— Чорт, — процідив він крізь зуби, — знову та сама історія...

— Що це вас турбує? — зацікавився Сашко.

Застоловінж махнув рукою.

— Стара історія. Але досить неприємна, — уривчасто відповів він, — вода, вода, дорогий товаришу, от що нам сильно заважає нормально працювати.

Левченко здивовано підняв брови й глянув навколо себе. Погляд його впав на вікно, де по великих шибках нудно й безперестанно бігли патьоки дощової води.

— Вода. А що таке з водою?

— Води замало.

— Замало? — жартівлива усмішка перебігла на вустах хлопця, — на мою думку, — він простягнув руку до вікна, — води забагато. Аж як поливає!

Гнат Тимофійович розгублено перевів погляд на вікно і добряча посмішка швидко побігла по його обличчю.

— А, — а, ти ось про яку воду... а я і не туди... Та тільки з твоєї дощу заводу не збудуєш. Я, — відразу змінив він жартівливий тон на серйозний, діловий, — говорю зараз про технічну, воду для будівництва. Води в нас на будівництві не вистачає і це питання надзвичайно серйозне...

— Алеж, наскільки я знаю тут є кілька свердловин, що з них постачається вода будівлі. Знаю, що й ще свердлять кілька, для питної води...

— Так, так! — незадоволено перебив старий. — Свердловини на річці Некреслі в 3-х кілометрах від нашого майдану досі живлять своєю водою все будівництво. Це тимчасове постачання. На такий воді все наше місто жило в 86 році минулого століття... Але рівень води в цих свердловинах все знижується, і тепер води там зовсім небагато — становище досить загрозливе...

— Дощі таки допоможуть! — заспокойливо запевнив Сашко, — але мене цікавить: як же стоїть справа з водою для майбутнього заводу?

Застоловінж суворо здвигнув брови, наче згадавши про щось неприємне й клопітне.

— Це ціла історія, що дуже дхне шкідництвом,— відповів він,— в липні місяці Водобуд подав проєкт водопостачання: на річці Некреслі збудувати греблю й провести звідти технічну воду. Намірялися вже будувати ту греблю, коли, на щастя, комісія з ц-н-тру вчасно оглянула місцевість і відкинула весь проєкт: геологічне дослідження було проведено не так, як слід.. Тоді, за кілька день винайшли новий проєкт: збудувати водогін з річки Уди, за 14 кілометрів від Тракторобуду. Звідти й буде постачатись технічну воду.

— А питну?

— А питну воду даватимуть свердловини тут на майдані. Водобуд має розпочати глибоке свердління і на глибини двохсот метрів сподівається дістати воду... Але покищо перед нами факт: в наших теперішніх свердловинах води замало і з кожним днем становище може набрати катастрофічного характеру..

— Кепсько,— мовив Левченко,— як видно, будівництво зв'язани з багатьма труднощами. Це вам не іграшки...

— Авжеж... Труднощів скільки хочеш. І найгірше те, що ці труднощі декого залякують, відбивають віру в успіх нашої справи...

В кабінет заскочив товариш Подольський з своєю незамінною текою під пахвою.

— Гнате Тимофійовичу! Вживіть заходів: в тридцять четвертому бараці потоп. Дах продерся, дощ заливає робітників. Це ж неможливо: в таких умовах ніхто не стане працювати. Цілком зрозуміло, що робітники пачками тікають додому...

Обличчя старого інженера ще похмарнішало.

— Заливає дощ? Гаразд, полагодимо!— коротко відказав він, простягаючи руку до телефона.— Тільки я боюся, що не продерті дахи женуть робітників з будівництва. Причина значно глибша і полягає вона в них самих, в їхніх звичках, в їхній психології...

— Ну, так, а я що ж кажу?— підхопив Подольський,— не треба забувати, що це сезонники. Тому то й треба задовольняти їхні вимоги і утворювати пристойні умови для життя й роботи...

— А може треба й по тій психології вдарити?— зауважив Сашко.

Профорг кинув у його бік скептичний погляд.

— Це, знаєте, безнадійна справа... Проте профорганізація свою виховну роботу провадить... дещо зроблено і в цьому напрямку...

По шибках одноманітно й нудно котилися струмки дощової води. За вікном сіріло осіннє небо, безнадійне й тьмяне як і слова заклопотаного профорга.

* *

З контори до автобуса Левченко йшов, коли вже сутеніло... Будівництво спалахувало зірками лихтарів: вогники відбивалися

в калюжах, спокійних і темних після минулого дощу; блищали мокрі дахи, рейки, залізо...

Перестрибуючи через калюжі, Левченко прискорював крок. Проминувши останні будівлі заводу, побачив: до зупинки підходить автобус. Тоді підхопив міцніш портфеля під пахву й побіг.

Хтось доганяє його. Оглянувся — дівчина в червоній хустині саме в цю хвилину спритно перестрибнула через рівчак і вибігла на шосе.

— Можна не поспішати! — гукнув їй Сашко, стримуючи ходу, — черги немає. Поки машина вивантажить пасажирів і заверне, ми встигнемо спокійно підійти...

Дівчина й собі затрималась і, не спиняючись, глянула на Сашка. Її гарне, круглолике обличчя розчервонілося від дощу й бігу, з-під хустки вибилося русаве волосся.

Вона засунула руки в глибокі кишені гумового плаща й спокійно, не посміхаючись, пішла поруч з хлопцем.

— В такий час завжди жахливі черги! — весело говорив Сашко, підходячи разом з нею до зупинки, — дивно, що сьогодні немає... лише кілька чоловіка.

— Це все дощ! — відповіла дівчина, — сьогодні їде до міста лише той, кому це конче потрібно...

— Приміром, як я! — підхопив Сашко, — адже я живу в місті...

Вони підійшли до машини й за хвилину вже сиділи на шкіряних подушках. Машина глухо рывкнула й трусько заїхала по вибоїнах шосе.

— Ви теж живете в місті?

Дівчина похитала головою — ні, Сашко нишком оглядів її, намагаючись визначити — хто вона така?

— Службовка? — запитав нарешті.

— Робітниця! — засміялася вона й раптом просто сказала: — а я вас знаю: ви інженер з проєктного бюро і комсомолец. Я вас на зборах бачила.

— Значить і ви комсомолка? — зрадів Левченко, — що ж це я вас... тебе — не бачив на тих зборах?

— Непомітна, значить! — жартувала вона. Але це в неї виходило просто й відверто, і кожний рух її надзвичайно подобався хлопцеві.

— Ну, то хоч тепер зазнайомимось.

За хвилину вони вже гомоніли про тисячу різних питань, наче були знайомі не кілька хвилин, а вже давно, давно.

Автобус хитався й підстрибував. Кілька пасажирів тряслися на шкіряних подушках. На задній лавці четверо робітників — трое парубків і один вже літній чоловік з рудуватими рідкими вусами — голосно розмовляли й реготалися. Вони були зодягнені по-святковому у чисті піджаки й пальта, в одного на ногах красувалися жовті „джімі“, порядком таки заляпані болотом.

Один з них привітався з дівчиною, Сашковою сусідкою.

— У клюб? — запитала вона.

Хлопець зневажливо зареготався.

— Чого ми там не бачили? Доповідь про міжнародний стан послухати? — нема дурних, були та всі вийшли!

— Ми й без клюбу погуляємо, знайдемо собі „місце культурного відпочинку“! — підтримав другий.

Автобус важко підкотив до кінця, до майдану перед брамою великого заводу.

Тут трамваї робили велике коло й поверталися назад, до центру міста. Пасажири навперейми вилазили з машини й поспішали до трамваїв.

— Ходім, дівко, з нами веселіше буде! — підморгнувши дівчині, запропонував робітник з веселої компанії, — на чорта тобі той клюб здався?...

— Та я не до клюбу, я... — запротестувала дівчина, але другий зухвало перебив:

— Та не займай її, хіба не бачиш — вона з інженерами...

Дівчина спалахнула.

— Та ну їх, не звертай уваги! — схопив її за руку Сашко, — гайда на трамбон!

Вона мовчки пішла за ним. Хлопці щось гукали їй услід, і брутальний регіт супроводив кожний новий дотеп.

Обличчя дівчини палало.

— Гидота! — промовила вона, коли вони вже сиділи у вагоні трамвая, — знаю добре: ідуть пиячити. В бараці, на очах у всіх — не можна, спеціально, щоб бухнути, їздять до міста... Що з ними зробиш?

— Хлопці ж молоді, треба б комсомолові взятись за цю справу, культуроту повести, або що! — зауважив Сашко.

Дівчина обурено глянула на нього.

— А ти що ж думаєш — комсомол спить чи в ляльки гуляє? Та якби нічого не робилось, зараз їхало б з ними не четверо, а повний автобус... Це вже такі, що хоч голоблею по голові бий — нічого не вдієш: не виправні... Та я одного з них знаю, отого бачив, що з довгим носом, рябого... Павло Несвітій — його звуть... Так він той, непевний якийсь. Мабуть з куркульні...

Вона помовчала трохи.

— Всякого народу на нашому будівництві набралось! — тріхи згодом додала вона, — немало й сміття просочилося: адже робочих рук не вистачало, і брали кого прийдеться, аби робив.

— А ти ж сама, звідки взялася? — зацікавився Сушко. Йому все більш і більш подобалась його випадкова спутниця.

— Я? З походження селянка. Наймичка. Сирота змалечку... Та тільки я вже давно з села: вчилася, на фабриці працювала.

— Вчилася де?

— В райпартшколі... Це мене наша сільська комсомольська організація послала вчитись. А з тих пір отак закрутилася,

закрутилася тут, у місті... Тепер от будівельницею зробилася! — весело закінчила гона.

— Диви. А я ж т-ж колись наймитом був... Потім вчився... на інженера вивчився! — просто й весело розповів і Сашко. Між ними відразу простяглася якась непомітна, але міцна нитка взаємного розуміння й дружньої близькості.

В трамваї, як завжди, було повно людей. Навколо юрилися десятки незнайомих, веселих і сумних, легковажних і заклопотаних, чужих облич. І серед всієї цієї юрби, особливо приємно було бачити зовсім близько біля себе гарне, круглоvide обличчя, на якому глибоко блищали темні, зеленаві очі...

Сашко з веселою посмішкою піймав себе на тому, що він мимоволі милується з цього свіжого обличчя.

„А й справді ж — хороша дівчина! — подумав він.

В ту хвилину дівчина спокійно торкнулася до його руки.

— Тобі ж, мабуть, теж тут уставати? Ти до клубу? — спитала вона.

Левченко схаменувся. Він згадав відразу Нежуту й призначене з ним на сьогодні побачення...

— Так, справді. Мені до клубу. Там мене один товариш жде...

— Товариш чи може товаришка? — засміялася дівчина, й Левченко ще раз з задоволенням відзначив, що все, щоб вона не казала, виходить у неї просто й дружньо, з якоюсь легкою приємною посмішкою.

Сміючись, він запевнив її, що таки справді, товариш. І вони пішли разом блискучим від недавнього дощу тротваром.

Біля клубу будівельників вона спинилася й простягнула руку.

— Ти куди? — здивувався Сашко, — а я був певний, що й ти сюди... Чого ж ти тоді їхала? Хіба ти живеш у місті?

Дівчина похитала головою.

— Живу я на Тракторобуді, у дванадцятому бараці... Це я тільки ненадовго приїхала до міста, в дуже важливій справі. Останнім автобусом повернуся назад...

— Ну що ж, значить, до побачення! — з жалем сказав Левченко іншим разом може ще зустрінемося...

— Авжеж, звичайно. Чого б нам і не зустрінутись... Прощавай покищо.

Вона стиснула йому руку й пішла була далі темною вулицею.

— Стривай! — раптом перепинив її Сашко, — ти ж таки не показала мені дві речі: поперше, як тебе звуть? а подруге: якщо це не таємниця, то яка саме важлива справа пригнала тебе сьогодні по дощу до міста?

Дівчина зупинилася за декілька кроків і не підходячи відповіла:

— Звуть мене Лета. Лета Азарова. А таємниць в мене, зви-

чайно, ніяких нема: я приїхала до міста, щоб провідати свою доньку...

І ще раз кивнувши хлопцеві головою, дівчина зникла в темряві.

Сашко замислено постояв на місці.

— Лета Азарова, — повторював він сам до себе, — дивне ім'я. А вона ж каже — селянка, наймичка... Дивно!... І потім — в неї є дочка...

Це вже зовсім не в'язалося з думками хлопця. Він остаточно заплутався, розгубив нитку думок і з якимось дивним почуттям піднявся по сходах до клубу.

III

Хлопець з брудною лайкою зірвавсь на рівні ноги.

Над самим прилогів'ям його тапчана на стелі повільно проступала й збільшувалася темна вогка пляма.

Згодом, посередині тої плями набрякла крапля води; вона зростала й зростала, ти о коливаючись, наче набираючись сили й з рештою, обважнівши, одірвалася від стелі, й м'ягко впала долі.

Крап... крап... крап... — заспішили за нею ще й ще краплини.

— Сто чортів твоєї матері! — на весь барак вигукнув хлопець, зриваючись на ноги, й витираючи рукавом обличчя, — сволочі! Набудували бараків — гірше за собачу халабулу. Тільки ліг задрімав, а воно — трясця йому в бік, — залило просто в очі. Чортзнащо!

— Нічого, Павле, вчора мене, сьогодні тебе, завтра й решту — нікому не обидно! — байдуже повертаючись на бік на своєму тапчані, висунув руду голову з-під піджака другий.

Павло злісно глянув на нього.

— Еге, не обидно, ну, й вилежуйся, хоч під дощем, — ти ж бо до чого звик, — а я не хочу! Я не собака, щоб отак жити... Та й собаку порядний хазяїн у крапшому житті д-ржить.

— Роби, роби, а потім і відпочити ніде... — донеслось бубоніння з кутка.

Там похмурий, кирпатий хлопчисько мовчки порався біля невеликої залізної скриньки, перебираючи й укладаючи в неї якесь шмаття.

Іван Нежута, сидячи неподалік від нього, так само мовчки і невіддивно спостерігав усі його повільні рухи.

— Так вирішив? Тікаєш? — Стиха запитав він нарешті.

— Вирішив... — коротко відповів Федько, не відводячи голови від свого шмаття.

— Але ти все ж таки поміркуй — що робиш? Чи варт отак занепадати духом? Адже не ти один...

Федько сердито глянув на Нежуту.

— Авжеж не один: і Ляшенко, й Максим Панасенко, й Журба... та й Павло Несвітій, мабуть теж поїде... Ідьмо, Павле! — гукнув він.

Павло вже відтаскав свого тапчана від того місця, де зі стелі крапала вода, набігаючи на підлозі темною калюжею. Ліг знову й накrywся з головою сірою ковдрою.

— Звісно, їхати треба, тікати звідси, поки з тебе не вийшов блин... — відповів він з-під своєї покривки, — всі жили на роботі вимотуй, живи, як пес, мокрий, холодний і голодний, а що з цього користі? — ніякої!

— Отже й я так гадаю! — сумно хитнув головою Федько, — а й не хотів би їхати звідси, так просто не можу більш... Ще тиждень тому казав: не можу... сил немає...

— Та що там говорити! Просто — не хочемо тут, не можемо й не будемо! — суворо підхонив ще один з тих, що з цілим гуртком товаришів сиділи осторонь на тапчанах, щось обговорюючи, — ми от усі їдемо...

— Куди?

— На село... А може деінде — де краще буде! — непевно відповів один, — зібрався, Федьку? Поспішайся, бо ми вже.

— Я зараз, миттю.

Останнє шмаття полетіло в скриньку. Хряснуло вічко, повернувся з лязгом ключ у замку, й Федько підвівся на ноги.

— От тільки дощ іде... Переждати б... — несміливо зауважив він, глянувши на маленьке заплакане віконце.

— Та, чого там ще чекать? Дощу тому кінця краю не видно. Ходім! — заговорили інші.

— Не все одно — чи на дворі змочить, чи тут, на твоєму тапчані? — гукнув Павло з-під своєї ковдри, не підводячи голови.

— Так це так... Федько ще раз журно глянув у вікно. Тоді натягнув на голову кепку, на плечі потертий піджак і підійшов до Нежуги.

— Прощавай, брате! — простягнув він руку, — ти не думай, що я той, злякався... що я поганий комсомолец... дезертир з трудового фронту, тощо. Мені просто тяжко — сил не вистачає. Слабий я, і здоров'я в мене нікудишнє...

Іван хотів щось відповісти, але замість того вибух глухого, надривного кашлю вирвався з його грудей. Він почервонів від нуги, вхопив рукою за груди й кашляв, кашляв... здавалось, груди от-от розірвуться.

Федько з протягнутою рукою застиг проти нього, з жахом дивлячись на його невелику згорблену на тапчані постать, що тряслася й здригалася від кашлю.

Мовчки стояла й решта робітників з клунками й скриньками біля виходу.

Нарешті, Нежуга передихнув і знесилено махнув рукою хлопцеві.

— Іди... нічого я тобі більш не скажу!.. — хрипло мовив він, — казав багато, та по-дурному...

Федько зніяковіло тупцював на місці.

— Та йди вже, або що! — суворо гримнули від дверей і почали виходити.

Тоді й Федько махнув рукою: підхопив свою скриньку, насунув кепку на очі й, вже не оглядаючись, пішов за іншими.

Краплини, падаючи зі стелі, продовжували свою дзвінку пісню — крап... крап... крап...

Павло Несвітій підвівся на своєму ліжку й потягнувся. Тоді поволі встав, ліниво скинув з себе брудну сорочку й почав перебуватися.

Решта мешканців трудяться четвертого бараку — хто лежачи, хто сидючи — з книжкою, чи без неї — мовчки стежили за його рухами.

Хлопець переодягся, зав'язав краватку-самов'яз і надів пальто.

— Тепер і я піду! — голосно промовив він, не звертаючись ні до кого зокрема. — Тільки не турбуйся, — недбало кинув у бік Нежути, — сьогодні ж повернуся... Поїду до міста провітритись...

— До міста? До клубу? — пожвавішав Іван. Павло зневажливо закопчив губу.

— До клубу? Чого там не бачив? Ні, не до клубу. На все добре!

І, насвистуючи якусь пісеньку, вийшов і собі в дощ.

Тоді до Івана з сусіднього ліжка підвівся скуйовджений і злий Савка.

Досі він лежав тихо, жадним рухом не виявляючи свого ставлення до суперечки. Можна було б подумати, що він спить.

Але тепер Іван побачив в його очах таке обурення, що зрозумів: хлопець зовсім не спав, але лежав мовчки, прислухаючись, і з якихось міркувань не бажаючи встрявати в суперечку.

— Іване! — з докором вимовив він нарешті, — що ж це насправді? Вчора троє пішло, позавчора двоє, сьогодні оці шестеро... І це ж тільки з нашого барака... а що ж по інших? Скільки ж це щодня робітників дезертують з будівництва?

— Так весь час надходять і нові... і — заспокоїливо відповів Нежуга, — хоча, звичайно, я й сам розумію...

— От то-то й воно, що розумієш! — обурено перебив Савка, — це ж таке явище, що підриває роботу: „плинність робочої сили“, от як це звється в газетах... Це те, з чим ми всіма силами повинні боротись. А що ми робимо?.. Що ти зробив за цей час, га?

— Та те ж, що й ти...

— Так, знаю, говорив, агітував... решетом воду носив... Треба ж зробити щось реальніше!

— Так от і вигадай — що саме? Я, браток, і так ночі не сплю — думаю... І, знаєш, здається, вигадав дещо...

І Нежута з таємничим виглядом присунувся до товариша

— Купка хороших ребят в нашому бараці є... Це буде ядро. Тепер треба підібрати й решту — й оголосимо себе ударним бараком. А вже звідси рознесуть хлопці це по всьому будівництву...

Словом — поговоримо завтра з іншими — з Васьком Сливенком, Золотухою, Катайгорою, Колькою Манжелієм... словом, з нашими ребятами... Там щось спільно вирішимо — гаразд?

— Авжеж. Та навіщо ж на завтра відкладати? Зараз би й говорити. Сам бачиш, справа не терпить: ребята розбігаються, хоч би й той Федько...

— А, Федько однаково не пристав би... Хіба не видно було чим він дихав? — середнячок нещасний... А з комсомолу його треба було б погнати...

— Це вже зроблено, не турбуйся... Наш осередок про нього знає, дасть знати куди слід... Сьогодні говорив про це зі мною Лук'яненко... Ну, то як? Говоритимем зараз з братвою?

Нежута похитав головою.

— Мені, браток, зараз іти треба — до клубу... В мене там побачення...

Савка зневажливо скривив губи.

— Побачення? З ким це, дозвольте запитати?

Нежута засміявся.

— З хлопцем, заспокойся... З товаришем одним, комсомольцем, хорошим хлопцем, що може допомогти й порадити... Так от я й іду. Вже й збиратись треба. А завтра поговоримо.

Коли Нежута теж вже збиравсь виходити слідком за Павлом Несвітієм, Савка раптом зупинив його:

— А щодо цього Несвітія, Іване: поведінка його мені не подобається. Підозріле щось. Я ж тобі ще й вчора казав...

Ще напередодні, коли з сусіднього барака зайшла купка обурених робітників, які з лайкою розповідали, що їх заливає дош у бараці, Павло Несвітій взяв найактивнішу участь у розмові. Він гаряче обурювався, крив адміністрацію заводу і всіх, хто так організує будівництво, що робітникам й жити ніяк... Перший почав кричати, що далі так працювати не можна, що краще кидати таку роботу й повертатись додому...

Обурені робітники, — старі сезонники — цілком поділяли думку, висловлену хлопцем. Вони, не перестаючи лаятись, пішли по своїх бараках, і в той же вечір ціла черга витяглась біля зупинки автобуса, з клунками й кошиками в руках.

Несвітій після того лежав собі байдуже на своєму ліжку, наче нічого не трапилось, наспівував своїх пісеньок, потім витяг десь з під тюфяка колоду засмальованих карт і організував в своєму кутку гру.

— У віщо гуляєте? — запитав Савка, підходячи до гуртка.

— В підкидного дурня! — зухвало відповів Павло, забираючи чергову взятку,

— Якого ж ти дідька брешеш? хіба я не бачу, що в очко? — розсміявся Труш.

Павло зареготав йому в вічі.

— А бачив, так якого ж дідька питаєшся? Як бажаємо, так і гуляємо, — чи не так, хлопці? — звернувся до товаришів.

Дехто ніяково поглядував на Савку й Павла. Але Павла підтримували:

— Авжеж так! Схочемо—і в очко гратимемо. А тобі не до смаку — так котись своєю доріжкою, ми не запрошуємо...

— Краще б газети почитали, чи в червоний куток навідались! — зауважив був Савка, але глузливий регіт був йому відповіддю.

— Не заводься з ними, Савко! — гукнув Золотуха, що прислухався до розмови, підвівши руду голову від книжки, — це несознательний елемент, що з ними й балакати!

— А ти дуже сознательний, то й не рип'йся! — їдко відповіли з гурту, — в казанах ночуючи, сознательности набрався, урка задрипаний!

Але Павло припинив суперечку.

— Йди собі, Савко! — дружньо порадив він, — в тебе свої інтереси, в нас свої... Гуляймо далі, хлопці!

„Інтереси“ в нього, гада! — думав собі Савка, відходячи від них, — ще й компанію собі підібрав, сволоч...

Сьогодні — повторилася та ж історія. Знов після розмови з Павлом частина робітників покинула будівництво. Це були його друзі й приятелі, що з ними гуляв він у карти, що вечорами разом ходили на прохідку темними вулицями селища, наводячи жах на дівчат похабними пісеньками й реготом, а інколи компанією виїздили до міста й поверталися звідти дуже й дуже „під мухою“...

Друзі й приятелі Павла потроху від'їздили додому, але дивно: він навдивовижу швидко сходився з новими товаришами, набрав собі нову братву і все точилося, як і перше.

— Найдивніш те, що сам він, як видно, не збирається звідси зриватись, — говорив Савка Нежуті, — от і сьогодні: обурювався, говорив, підбурював інших, а сам накривсь ковдрою й ліг спокійенько... А тепер знов пиячити поїхав...

Нежута, замислившись, похитав головою — підозрілий елемент, що й казати. Але ми стежитимемо за ним — не на дурників нарався!..

Все це докладно розповідав Нежута Левченкові, сидячи з ним трохи пізніш в кімнаті для відпочинку клубу будівельників.

Перед ними біліла квадратами шахівниця, білі й чорні фігури блишали на ній. Але товаришам було вже не до гри. Покинувши розпочату партію, вони захопилися розмовою.

Спільна праця на тому самому будівництві створила між ними велику близькість. Обидва горіли працею, для обох попереду маячила одна мета... Але до тої мети йш в важкий шлях з різними труднощами і перешкодами, а саме ці труднощі й перешкоди легше переборювати не самому, а з близькими товаришами...

— Ніколи не гадав я, Сашко, що ми з тобою отак зйдемося! — казав Нежута на прощання, — ти був інженером десь в Головпроекті, я — робітник на будівлі... А тепер от, бач...

— Брунда, сам знаєш, що й раніш ми були добрими приятелями, — заперечував Левченко, — тільки й того, що зустрічатись доводилось рідше — працювали не разом... А інженер я — в другу чергу. В першу чергу — комсомолець, о!..

Після дощу повітря було вогке й холодне. Тротуари при світлі ліхтарів блищали чорним липким болотом, що його старанно місили й розмазували по камінню тисячі людських ніг. Тепер вже, щоправда, перехожих зустрічалось на вулиці все менш, місто стихало, заспокоювалось перед нічним відпочинком.

Левченкові схотілося подихати свіжим повітрям, і він чималий шлях від клубу до себе додому вирішив відміряти пішки.

Йшов прискореним кроком, замислившись. Нечасті перехожі не затримували швидкої ходи. Думалось про Нежуту, про Савку, про все те, що хлопець розповів йому зараз...

На одній з центральних, але бокових, темних і непривітних вуличок враз розмірену ходу й думки Левченкові перепинили.

Зненацька відчинилися двері якоїсь напівпідвальної „їдальні“, звідки долітали уривки музики й гомін п'яних голосів, і на тротуар висипала звідти купа чоловіків, всі — „під банкою“ — як вирішив Сашко.

З ними була одна дівчина, чи вірніш — жінка, в простенькому старому демісезоні, але з так яскраво нафарбованим обличчям, що не лишалося жодних сумнівів щодо її професії. Супутники підхопили її під плече, вона голосно реготалася, й всі з гомоном і сміхом спинилися посеред тротуару.

Левченко хотів обійти повз них. Коли раптом його вразив знайомий голос:

— Інженерики наші, бач, теж гуляють, не все ж і їм працювати!

— А де ж це він кралою свою подів? Чи може вже націлувалися? — підхопив другий.

Сашко глянув уважніш і пізнав: парубок в жовтих черевиках - „джімі“ зухвало дививсь на нього.

Левченко стиснув плечима й хотів повернутися і йти своєю дорогою, коли до нього звернулася й жінка:

— А може з нами, товаришу інженере? — Підійшла й підхопила його під руку.

Сашко побачив зблизька її великі, чорні, начебто злякані очі, підведені темною фарбою, брови, що заломилися, як крила птиці, що збирається полетіти, і великий червоний від фарби рот. Кутки губ по-дитячому вередливо здригалися, й крізь зухвалу посмішку повії якомось незрозуміло, але виразно проступала прихована розгубленість, нібито переляк.

Левченко обережно визволив свою руку й пішов собі, не оглядаючись.

— Покинь його, Катко! — реготалися хлопці, — нащо тобі ці інженера задрипані, коли тут в робочий кляс!

Вони всі знову п'яно засміялися й зникли десь у темряві вулиці.
— Гидота, гидота! — подумав Левченко, — напевно є серед них і свої хлопці, тільки підпали під ворожий вплив... А цей Несвітій — треба розібратись, що це за оден... Не інакше, як все це його робота...

Тільки вже сходячи побитими сходами в свою підвальну кімнату, де тепер вже він мешкав сам один (товариш-студент був на практиці), Сашко згадав одне речення, кинуте п'яними робітниками.

— Про яку ж це вони „кralю“ натакали? — промайнуло в голові, — ага, це ж про ту дівчину... як її? — Лета Азарова... Хороша дівчина... чи то пак жінка — аджеж у неї є дочка...

Знову думки заплуталися на цьому моменті. Але Лета Азарова не йшла з голови. Сашко пригадував собі її веселе обличчя, струнку постать, біляве волосся з-під червоної хустинки...

Потім, мимоволі, виринула в уяві поруч з нею інша постать. І образ Лети поволі збліднув, розтанув, віддавши місце болючим спогадам.

— Та в мене ж є лист від неї! — згадав Левченко, хапаючись за кишеню. Прочитав я його на швидку руку, під час роботи... а лист довгий і цікавий...

І засвітивши лампу з зеленим абажуром над своїм столом. Сашко поринув у знайомі, нерівні рядки...

IV

1/X-1930 р.

Уявляю собі, як ти здивувався, любий мій друже, коли тижив зовсім до того, одержав моє лаконічне повідомлення про втечу. Так, саме про втечу, бо я втекла, справді втекла — з нашої проєктної контори, з нашого міста, навіть — з нашої республіки. Мене охопило непереможне бажання — опинитися десь на краю світа і я згадала одну цілком не марксистську „істину“: щоб перебороти будь-яке бажання, треба його задовольнити... От я й опинилася тут, за десятки тисяч кілометрів від рідної проєкт-контори, на найдальшому краю нашого радянського світу...

Ти одержав моє лаконічне повідомлення про це, мабуть, тижив зовсім до того — саме тоді, коли сподівався зустріти мене після відпустки. Насмілюсь гадати, що ти був неприємно здивований — адже ми були з тобою такі дружні товариші. Але, друже мій, зробити інакше я просто не мала сили.

Але про це трохи згодом. Зараз мені хочеться докладно розповісти тобі про свою подорож, про все, те, що я бачила, переїздячи з кінця в кінець нашу радянську землю. Спостереження поверхові і суто зовнішні — але хіба часто доводиться нам в житті потрапляти в такий калейдоскоп вражень?...

З великим трудом дістала я в Москві квиток на експрес до Владивостока. Спробувала була зайти до ВРНГ, але там почали розпитувати, звідки я, й чому без наряда — і я, скориставшись

з якоїсь затримки, нишком „змилась“. Потрапила в представництво Далькрайвиконкому й через півгодини — папірець на станцію, і на другий день я влажу в міжнародній вагон потяга „Берлін — Ріга — Москва — Владивосток“.

Все це під страшною злиною — мокра, голодна й вже застужена проклинаючи той день, коли вибралась з нашого рідного міста.

Але затишне купе міжнар днього вагона враз заспокоїло мене. Випадковий супутник — член ЦВК, що повертався з XVI з'їзду, відразу почав про мене турбуватися. А мені це було дуже потрібно за того фізичного й морального стану, в якому я тоді перебувала...

Путь від Москви до Свердловська (дві доби) проминув невелико: суцільні листвінні ліси, болота, дощ і холод — ось усі враження. В Свердловську мій супутник вийшов, сів другий — хлібозаготівник... Але навколо вже змінювався краєвид: невеличкий відрізок степу чергувався з хвоєю, ліси, ріки, рублені хатки — ось пейзаж Урала.

Супутники мої також змінювались з калейдоскопічною швидкістю. Людей бачила різних, вони сідали й вставали, змінювались, а я — єдина серед них самітна жінка — їхала собі все далі й далі...

До Іркутська змінювалась і природа: хвоя заступила листва, степ, інколи справжні українські краєвиди (переселенці...) Але весь час було дуже зимно, в Красноярську й Читі я шкодувала, що не захопила з собою шубу (всі речі свої, крім найпотрібніших, я відправила вантажем).

За Іркутськом почалась найкраща частина шляху: ми безперервно їхали берегом ріки Ангари, такої швидкої й багатоводної, що не замерзав й взимку (це в Сибіру!).

Несподівано ріка розлилася, й перед нами розкинувся Байкал, величезне, чудове озеро з скелястими берегами, освітлене срібним світлом місяця...

Гоголь, напевно, не бачив Байкала, коли писав своє „Чуден Днепр“...

Ми їхали навколо Байкалу по самому березі цілу ніч, і цілу ніч не лягали спати. Тридцять дев'ять тунелів, хвилі попід самими рейками — все це впливало, як якась неймовірна, казкова дійсність...

За Байкалом почалася тайга — хаос дерев і чагарників, накопичені одна над другою гори, глушина, вигорілі просіки й руда — суцільна руда й кам'яне вутілля, що вилазять просто на поверхню землі...

Ріки повні сплавного дерева, інколи — маленькі селища, а взагалі — тайга, цілинна, непрохідна...

Під Хабаровськом хвоя знову зникла, з'явилися сопки — це маленькі Фузіями, порослі лісом, в гущавині дикого винограду й малини...

Помітно потеплішало — в Хабаровську я без пальта проводжала своїх дорожніх приятелів.

Далі їхала сама. Потяг спізнився на 18 годин, і ми під'їздили до Владивостока надвечір.

В повітрі зовсім тепло, від океану (15 кілометрів їдемо по самому березі) віє літом, люди купаться, чайки й яхти біло блищать на сонці, і вдалині — Корея з синіми сопками, що зникають у хмарах...

Досить, досить з тебе цих поетичних описів... Але зрозумій сам: за десять день я проїхала не тільки крізь увесь Радянський Союз, але й крізь усі пори року. Виїхавши з дому під осіннім дощем, я в Сибіру мерзла від зимового холоду, а за кілька днів я побігла купатися до теплового моря, де сонце, де літо, де в жовгні ще синє — синє, зовсім серпневе небо...

Нічого дивного, що я захопилася всім цим. А додати до того, що зустріли мене тут як давно сполівану, бажану гостю, що робота, виявилось, надзвичайно цікава, товариші хороші й дружні (чи знаєш ти, що тут Вася Кожанов, він, власне, й влаштував мій переїзд сюди...) — і ти побачиш, і зрозумієш, що я добре зробила, пустившись на одчай душі в цю мандрівку...

І справді, становище було таке: після смерті Лесика, попрацювавши з надзвичайним напруженням кілька місяців, я відчула, що фізичних сил більш нема ні краплини. Але це ще нічого. Відпочила б у відпустці, змогла б знов працювати — якби не... Андрій.

Ти не знав, та й взагалі ніхто не знав ні з товаришів, ні навіть з моїх рідних, що після смерті сина Андрій якось раптово й круто змінив своє ставлення до мене. Він не прийшов на похорон, він наговорив мені спочатку чимало гірких і образливих слів, але потім він прийшов до мене лагідним і тихим, таким сумним і розгубленим, що я теж розгубилася...

Майже щодня намагався він бачитися зі мною, шукав піє зустрічі й багато — багато говорив про наше колишнє життя, про можливість знову бути разом...

Так, не дивуйся і не обурюйся — він був знову моїм чоловіком протягом близько двох місяців.

Говорив він мені багато чого... але я повторюю; я не вірила. Ще тоді мені вже здавалося, що слова — це одне, а справжній почуття його — зовсім не так... Він ніколи не був щирим, Андрій.

Іхати я надумала ще тоді, коли наші відносини, здавалось б; налагоджувалися. Вася Кожанов, що його відряджували у Владивосток, почав намовляти й мене світ подивитись і себе показати.

Вася Кожанов — найкращий хлопець з усіх, що я знаю: от хто справді вміє бути хорошим, щирим і простим товаришем, без деяких „тенденцій“. Ти не образишся на мене, Сашко, коли я одверто скажу тобі, що тенденції ці були і в тебе, і я хоч і не говорила про це, але завжди це помічала.

За Кожановим же — ніколи. Ще коли ми разом вчилися в інституті, пригадуєш — я їздила разом з ним на практику в Донбас? — Там ми жили майже в одній кімнаті, нерозривно були разом і за весь час тільки зміцнювались, спрощувались наші хороші, справжньо-товариські відносини.

Словом — з Васею можна було сміливо їхати й на край світу.

Він поїхав — я доручила йому з'ясувати там про все і для мене.

Відповідь не затрималась: я одержала одну за одною п'ять телеграм з проханням, з благанням швидше виїздити: інженерів там бракувало, роботи — непочатий край...

Я вагалась. Я знала, що й проєктконтора наша не дуже то мене відпустить, що доведеться довго ходити, клопотатись, настоювати...

Але одного разу — ти пригадуєш комсомольські збори, що на них я виступала з приводу ударництва і, як водиться, чимало хвилювалась і гарячилась в дискусіях? — от після тих зборів я йшла собі додому.

Зустріла одного з наших колишніх студентів — знаєш Льоньку Свирського? — розбалакалися.

— Давно тебе не бачив, — каже він, — Багатьох наших отак розгубив з поля зору. От тільки Андрія зустрічаю частенько. Він одружився — ти, звичайно, знаєш?..

— Знаю, — сміливо відповіла я, — а в самої комашки поповзли по спині (це нерви), — а ти знайомий з його дружиною?

— Авжеж, — спокійно відповідає він, — оце тільки сьогодні разом обідали в їдальні — з ним і з нею. Смак в нього нікудишній щодо жінок — за винятком того випадку, коли ти була його дружиною! — з веселою посмішкою додав він.

— А хто ж вона така?

— Якась машиністка з підфарбованим личком, може рисівниця, я знаю?..

Я відповіла щось беззмістовне, навіть посміялася, але поспішила побажати всього доброго і ушпилась. Пішла я просто на телеграф і відправила терміново:

„Виїжджаю негайно. Висилайте підйомні“. Гроші я одержала через тиждень і тоді ж, діставши в проєктконторі тарифну відпустку — тихо змилась...

Отак то й трапилась вся ця історія, що Галя Клинько — комсомолка і активістка — здрейфіла перед труднощами своїх сімейних розладів, не зуміла виплутатись і пішла лінією найменшого опору.

Я знаю — ти мене вже охрестив „літуном“. Але, Сашко, інженери тут, їй-право, ще потрібніші ніж деінде.

Адже сюди, на край світу, нікого й калачем не заманиш. А тут зовсім не погано, і я радію, що зробила так.

З Андрієм в такий спосіб я покінчила. Тепер в мене лишилась тільки прція, якій я й віддалася цілком, та хороші товариші, як от ти або Вася Кожанов...

Пиши мені, друже, — все ж таки не хсчеться остаточно губити зв'язку з тою, найріднішою для мене, частиною нашої соціалістичної батьківщини. Де працюєш? Що робиш? Вася передає тобі вітання.

Тисну руку. З комсомольським вітанням — Галя.

V

На двадцятій ділянці закінчували копати котлован.

Кілька груп робітників з лопатами в руках прорізали залізними лезами землю, ледве підсохлу після довгих осінніх дощів, і відкидали її на примітивні дерев'яні вози.

Грабарі — сезонники, здебільшого селяни з власними кіньми, не поспішаючи, накидали на віз землю, поволі клали зверху лопату, бралися за віжки й довгою валкою один за одного виїздили з котлована.

Селянські конячки сковзалися по непросохлій глині, натягали гужі й надсадно тягли за собою важке тягло.

Хлопці, що працювали без коней, тільки копали й накидали на вози землю. Вони стомлювалися швидше ніж ті, що були з кіньми, раз-у-раз покидали лопати й відпочивали. Дехто крутив цигарки, насипаючи махру в уривок пожмаканого паперу, дехто так собі відпочивав, стоячи, або сидючи на купі білих вогких пахучих дошок.

— Ну, порозсідались знову. Чому не працюєте? — бурмотів десятник, проходячи мимо, — про темпи забули, чи може й не чули?

Хлопці підводились і бралися за лопати. Робота посувалася досить швидко, через те, що на копані працювало відразу чимало робітників.

Але Савка Труш незадоволено говорив Нежуті, поруч з ним вриваючи лопату в мокру землю:

— З такою роботою — саме соціалізм будувати. Ти поглянь лише навколо: працюють так, наче на пана... Мені на таку роботу просто й дивитись нудно!

— А ти не дивись, налягай, налягай — бо нам відставати аж ніяк не годиться! — сміявся Нежута і весело гукав до інших хлопців, — піддай жару, робята, покажемо всім справжню роботу!

— І покажемо! І покажемо! — з кожним словом швидко відкидав землю рудий Золотуха, — хай в нас повчаться — не даром же ми себе оголосили ударною групою.

Павло Несвітій здаля презирливо свиснув.

— Ще того не було, щоб в колишніх уркаганів вчитися. Подумати — ударники знайшлися! Та може й ми не гірш за вас працюємо!

Нежута кинув швидкий погляд в бік Несвітія. Справді, хлопець працював щосили, і його група підганяла один одного, щоб не відставати.

Десятник, проходячи повз, навіть кинув їм хвальне зауваження. Хлопці ще піддали жару.

Савка не стерпів:

— Серьожка, працюй, чортяка, як слід, не бачиш хіба — нас випередять! — злісно гримнув він на сусіду.

Той тільки но випростався й поволі отирав лоба рукавом за-смальцьованого піджака.. Незадоволено глянув на Савку й скри-вився.

— Ну, й чого б це я парився? І так вже піт з лоба тече... чи тобі мало норму виробити — більш заробити схотів?

— Та ти й норми не виробляєш, через тебе, ледаря, наша група погано заробляє! — огризнувся Золотуха. Савка розсердився:

— Почекай, я тобі поясню, навіщо працювати! От тільки тепер ніколи, — за кожним сл. вом лопата швидко робила своє діло, — працюй, копай, аджеж ударником називатись погодився?

— Та то так... Ви ж до стінки приперли...

— До якої там стінки?! Не хочеш — не треба! Попросимо Івана Наумовича тебе з нашої групи забрати, а до себе іншого хлопця візьмем, що не стане підривати справу...

— Ну й беріть... Я й сам попросяся... З вами працювати — тільки себе загнати! — образився Серьога.

— Та ти подивись на себе: хіба ти робітник? — глузував Золотуха, — он на дев'ятій дільниці службовці з міста наїздили днів індустріялізації одробляти, так їй-право, друкарниці з на-манікюр-ними ручками більш за день зроблять, ніж ти...

— Мовчи, урка, не заїдайся! Бо як дзизну лопатою... А втім — хай вам грець: ударничайте тут самі, я не хочу більш в вашій групі бути! — і, кинувши лопату, хлопець пішов шукати десятника.

— Забирайте до себе Сливенка замість Серьожки, — казав під час свіданку Несвітій, — нам не треба агітаторів — ми й без них ще й вас випередимо. А Серьожку можемо й до себе прийняти — він у нас виправиться! — і Павло голосно зареготався, затикаючи рот хлібом...

Сливенко, сільський комсомолец, з обуренням глянув на нього:

— Що працюєте ви не погано, це правда. Але чому працюєте? — Щоб кишеню собі набити? Чи може куркуленкові соціалізм збудувати закортіло? — і повернувшись до Труща й Нежути, весело додав, — з охотою перейду до вас... хоч і не по комсомольському це, але нудно мені стояти поплич зі шкурниками й рвачами!

— Оце так! Не працюєш — погано, працюєш — теж погано? За що ж це ти нас рвачами обзиваєш? — зі сміхом говорив Несвітій. чи ти гадав, що твої друзі-комсомольці за своєї „ударної“ роботи менш за нас зароблять?

— Може, ще й більш! — усміхався Нежута, — аджеж ми все ж таки більш виробили...

— Дзуськи!

— Та чого там — „дзуськи“? А от спробуймо: хто до кінця дня більш зробигь — наша група чи ваша?.

— Спробуймо! — Несвітій зухвало тряхнув чубом. Сезонники, що працювали з кіньми, з цікавістю прислухалися до суперечки, не поспішаючи, снідаючи сало й житній хліб.

Коли після сніданку всі знову стали до роботи, дільницею хутко пронеслася новина:

— Група Труша змагається з Несвітівною! Ого, дивись, як узялися! Наче на пожежу поспішають...

— А що ж, гадаєте — й ми відстанемо?... Овва! Труше, тримайсь! бо й наша група теж змагається! — гукав Колька Манжелій.

В котловані праця кипіла. Ті, хто не брав участі в змаганні. мимоволі й собі підвищував темпи в роботі. Навіть сивовусі дядьки-споконвічні сезонники зі своїм старими традиціями, якимось розворушилися.

Десятник посміхався у бороду, жартівливо глузуючи з відсталих.

— А ну, не відставай, не теліпайся в хвості! Якщо змагання, так хай вже й справді наша дільниця не підкачає!

Савка з Нежutoю працювали з найбільшим завзяттям. Навіть перекинутися словом вже було ніяк. Золотуха весело поглядав навколо — мугикав під ніс якусь безпритульницьку пісеньку.

Трохи далі, серед своїх хлопців, зосереджено стиснувши брови, не відпочиваючи кидав землю, Павло Несвітій. Серьожка, що тепер був у нього в групі, — навіть і цей якимось підтягнувся під загальний темп.

В самому розпалі роботи з десятої дільниці прибіг захеканий десятник.

— Братва! Змагаєтесь? Ми — теж. Отже й викликаємо вас на змагання: робота однакова, в нас теж копають котлован.

— Гаразд. Підписано! — гукнули хлопці з Трушевої групи.

Іван Наумович кинувся до своїх:

— Товариші! Не підкачай. Десята дільниця викликає на соц-змагання. Хто проти?

— Соцзмагання, там, чи ні, — а випередити себе не дамо! — пробурмотів собі в бороду сивовусий дядько, підганяючи свою конячку.

— Авжеж...

— От і гаразд!

Іван Наумович помахав рукою услід десятникові з десятої дільниці.

— Ану, хто кого? Держись хлопці, соцзмагання починається!

— Ви наче мала дитина, Іване Наумовичу, — докірливо говорив виконроб, коли десятник підійшов до нього похвалитися успіхами, — ну, й навщо оці дитячі забавки на роботі розводити? Це ж на півгодини, на день — в ліпшому разі, а взагалі — хіба такими методами можна підвищити темпи роботи?

— Можна, товаришу Захарчук, можна! — упевнено відповів десятник, — ви ж подивіться, як узялися вони за діло: старі дядьки й ті розкачалися, а що вже там молодь... Виконроб недовіркою похитав головою.

— Де вже нашому братові за американськими темпами ганятись? В нас і умови життя не ті, й загальний життєвий і культурний рівень значно нижчий: зарплата, харчування...

Десятник посміхнувся:

— Темпи ж у нас не американські, Тимофію Петровичу! — повільно вимовив він, — не американські — а так як у газеті пишуть — читали мабуть? — більшовицькі. О!..

— Ви хіба партійний, Іване Наумовичу? — насторожився інженер.

— Ні. Але комуністичну партію поважаю. Правильна партія. І директиви дає правильні, що й казати...

— Так вступали б! — з посмішкою запропонував виконроб.

— А що ж ви думаєте...

Іван Наумович вимовив це вже на ходу, поспішаючи туди, де неподалік від копані арматурники заготовляли арматуру.

На закопаному в землю стовбі були нашіті дошки — немов би рівний стіл; між двома залізними штирями закладали робітники довгі стрижні, з відзначеними крейдою місцями загибу. На стрижень навалювались два-три чоловіка й гнули.

Тут же поруч на вогнищі підогрівали до згинання арматурне залізо.

Робота йшла швидко й організовано.

— Що там у вас чути — невже своїх селяків на соцзмагання розкачали? — з посмішкою звернувся один з арматурників до Івана Наумовича.

Цей тільки рукою махнув.

— Ех, добре вам сміятися — арматурники ж, звісно справжні робітники... Це тобі не те, що теслярі, чи грабарі, чи мулярі — споконвічні сезонники... Але не хочу брехати: розкачалися й селяки. Тільки моєї тут заслуги немає, це наші комсомолята кашу заварили.

— Молодці ребята!

— Авжеж.

* * *

В невеличкій кімнаті, в будинку головної контори, де завжди було повно юнаків, а на дверях напис — Осередок ЛКСМУ, тим часом Дмитро Лук'яненко гаряче доводив Лютому:

— На будівництві на всіх ділянках найбільше молоді. Молодь і серед сезонників... Треба тягти їх до роботи, прищеплювати нові методи, нові звички в роботі. Соцзмагання, ударництво — все те, що давно вже завоювало своє місце на заводах...

— На будівництві інші умови, — стомлено й холодно відпові-

дав секретар осередку Лютий, — треба обережніш діяти, потроху помалу підтягуючи цю відсталу масу...

— Та чого ти так уперся — відстала, відстала! Зовсім вже не така відстала ця маса, та й комсомольців на будівництві не такий уже малий відсоток! — гарячився Лук'яненко, — от взяти б хоч дванадцятку дільницю: відстала дільниця, а робота йде на ять. Там Іван Нежута й Савка Труш обіцяли закласти ударні групи на котловані, розпочати соцзмагання, оголосити дільницю ударною...

Лютий перебив його нетерплячим рухом руки.

— Обіцяли, кажеш? Це ще мало — обіцяти!.. Ти мені кажи — що вони вже зробили? Факти, факти подавай.

Гучне тупотіння кількох пар ніг в коридорі заглушило його слова. Двері відчинилися, й у кімнату галасливо ввалилась купка хлопців. Весело червоніли обличчя, блищали очі.

Савка Труш, Іван Нежута, Золотуха, Сливенко, Максим Кайтйгора оточили Лютого й Лук'яненка:

— Секретарю, обіцянку виконали! От тобі й наша ударна комсомольська група, що тількищо перемогла в соцзмаганні інші групи на копані теплоцентралі. По шість кубометрів на чоловіка дали за день — випередили й десяту дільницю! — весело рапортував Труш. Лук'яненко переможно зиркнув на Лютого.

— Добре. Молодці, братва!

— Не забувайте, що соціалістичне будівництво триває не один день і вимагає постійного напруження, все дальшого збільшення темпів! — спокійно й повчально нагадав Лютий, — щоб не було того, що один день по 6 кубометрів, а на завтра — знов по два, по три..

Комсомольці загуділи всі разом:

— Та ти за кого нас держиш? Які ж ми тобі комсомольці будемо, як так працюватимем? завтра по сім, по вісім виробимо — он як!

— Гаразд, якщо так. Але глядіть, щоб не було конфузу.

В той самий час в тридцять четвертому бараці Павло Несвітій збивався до міста з кількома товаришами:

— Дурники! — зневажливо казав він, — зраділи: соцзмагання! ударництво! Перемогли — тепер ходять, задаються... А мені й байдуже — адже й ми сьогодні рівно вдвічі виробили проти того, що завжди... Заробили добре — тепер і гульнути не гріх. Чи не так, хлопці? завтра можна й прогульчик зробити — хто нам заборонить?.. Катай до міста, погуляймо!

VI

На столі, вкритому брудною скатертиною, сиротіли недопиті й порожні пляшки з-під пива й горілки, лежали в безладді різні недоїдки, таранячі голови й хвости, солоні огірки й уламки хліба. Повітря було важке й тьмяне від цигаркового диму й горілчаних випарів, від присутності шістьох здорових чоловіків в зовсім невеличкій кубатурі напівтемної й неохайної кімнати.

Павло Несвітій і троє його постійних товаришів, теж робітників з Тракторобуду, сиділи навколо столу. На подертій ператовій канапі, з якої давно вже повилазили на світ кістки — пружини, сидів трохи осторонь невідомий тип, зодягнений в дуже пожмакане й подерте вбрання й якийсь підозрілий кашкет, що приховував чоло й навіть очі.

Тільки золоте пенсне, чисто поголене підборіддя й білі вишені руки виказували, що власник їх належав зовсім не до тої соціальної верстви, до якої намагався підробитись за допомогою вбрання. Павло Несвітій кидав інколи швидкий погляд на незнайому постать і дедалі впевнювався, що їх мовчазний компаньйон зовсім не для того, щоб весело провести час, ув'язався до цієї компанії. Але для чого ж? — і Павло переводив тоді запитливий погляд на господаря хати, що весь час весело клопотався коло столу, підливаючи в шклянки, витягаючи нові й нові пляшки десь з-під столу, невгавно жартуючи й розважаючи гостей дотепними й недотепними дотепами.

Влас Степанович, господар хати і давній знайомий, навіть земляк Несвітій, зустрів хлопця з його товаришами на вулиці й розбалакався.

Розбалакались, розговорились на різні теми, знайшлись спільні інтереси й переконання, і в наслідок цього дядько затяг всю компанію до себе, в свою самотню кімнату старого бурлаки. Це й був шостий чоловік у маленькій зашмуктованій кімнаті, де на столі маячили недопиті й порожні пляшки й недоїдки тарані, а в повітрі плавали хвилі цигаркового диму й горілочних випарів.

Ще була й одна жінка в кімнаті — але її не рахували: вона сиділа тихенько в кутку край столу, поволі гризла суху скибку тарані й тільки підносила до яскраво-нафарбованих вуст денце гранчастої шклянки. Вона мовчала й дивилася на всю компанію, злегка прижмуривши великі чорні, наче трохи перелякані очі. Можна було подумати, що вона дрімає, або через міру їй. На неї не звертали уваги.

— Молодий ти ще й дурний, Павло! — казав з притиском один з робітників, — кажеш: як працювати швидше, так біш заробиш? що тобі не вигідніш? більш у кишеню загребеш? — як так дивитися, то й справді, чому б не стати ударником! Викликай усіх на соцзмагання й загібай монету: і собі користь і перед радянською владою вислужишся.

— А що ж, і загібатиму! — поблискував сп'янілими очима Павло, — шож, хіба й мен пожити не хочеться? А на радянську владу з її соцзмаганнями й ударництвами я не зважаю... Хай інші соціалізм будують...

— Дурний ти й справді! — під акнув Влас Степанович, — ти ж сам допомагаєш отой клятий соціалізм будувати. Хіба це кого цікавить, що ти не для соціалізму працюєш, а за-для монети? — працюєш же однаково, значить допомагаєш будувати за-

вод, а новий завод,—нова сила для більшовицької влади, нова підмога, щоб на селянина притиснути, щоб твого батька вцент розкуркулити й роздушити, як клас!

— Ну, про мого батька ви—ша! — перебив Несвітій, злякано зірнувши в бік незнайомого.

Влас Степанович піймав цей погляд і заспокійливо поплескав хлопця по плечі.

— Покинь, не бійсь,—тут усе свої люди... Не ховаюся ж я, що крамарем був колись, що довелося торгівлю прикрити й теж у пролетарі записатись—все через оцих більшовиків... На заводі, звісно, про це не знають, а тут — що ж ховатись? — усі свої, усім однаково більшовики в печінках сидять...

— Ох, оці більшовики,—пробурмотів один з робітників, наливаючи собі в склянку,—раніш було — заробиш за сезон грошенят, повернувся на зиму на село, а там дома — хазайствечко, хліба вдосталь, коровки, свинки, конячка добра... А тепер і повертатись не охота—останню шкуру зідрали, діти, вірите, голі... А все радянська влада...

— Ну, це вже ти не бреши, бо в тебе й дітей нема! — похмуро зауважав його приятель.

— Отже й я так радаю: повертатись на село нема чого, значить, — викачуй з тої радянської влади скільки зможеш, заробляй монету й живи в своє удовольствие! — вставив своє слово Павло.

— Дивак ти пацан, поки ти собі ту монету викачаєш, так вони з тебе сім шкур здеруть і всі соки викачають.

— Та й ідеї їхні підтримуєш: ще б пак — ударником став, соцзмагався! Тут б навпаки—підривати їх треба, підривати...

Незнайомий чоловік раптом зірвався з своєї лави й втрутився в розмову:

— Е, ні. Хлопець правильно робить: так і треба. Хай вважають за ударника, хай бере участь у соцзмаганні. Це допоможе йому приховати свої акції. Сам працею начебто добро—а роботу підривай, як зможеш: там агітацією, там шкідництвом, як це вони називають. Але так, щоб тебе не викрили, щоб не піймали, не зашпозріли, навіть... Радянську владу треба привести до крају, треба звести на нівець всі досягнення, всі спроби реалізації п'ятилітки. В цьому зацікавлені не лише селяни: технічна інтелігенція, носії зруйнованої більшовиками культури також прагнуть скинути це ярмо... Отже — потрібне певне єднання. Сильними силами, впертим організованим натиском можна багато чого зробити. Досить уже робітникові й селянинові стогнати під більшовицьким ярмом—час визволитись. Є, правда, багато дурних, темних людей серед робітництва, що їм більшовики запаморочили голови своїми наслами й гарними обіцянками, але й їм потроху прояснюються очі...

— Так що ж робити? Як діяти?—запитали водночас кілька голосів.

— Провадьте обережну й повільну роботу. Пояснюйте темним і одуреним людям справжнє їхнє становище. Намагайтесь розвалити справу соцзмагання й ударництва—перетворіть його на шкідливе рвацтво... І зрештою—де можна—руйнують те, що зроблено.

Незнайомий узявся за кашкета, що його був відклав на підвіконня.

— Призмно було поговорити з свідомими робітниками. Але мені вже час йти. До побачення. Сподіваюсь, що ще зустрінемось...

І не чекаючи відповіді, незнайомий швидко беззвучно зник за дверима.

Влас Степанович, що кинувся був проводити його, повернувся на своє місце за столом і обвів поглядом присутніх.

— Що, братці, відразу пізнаєш вчену людину? Це—інженер, і дуже видатний інженер, а, бачите, й він такої ж думки, як ми... Так як же, будемо працювати?

— А що ж, пропадати, чекати поки п'ятирічка заріже, чи, не чекаючи, в зашморг лізти?—похмуро відповів один.

Павло хрюснув кулаком по столу.

— Ну, а я вже знаю, що мені робити! Налийте ще, Влас Степановичу і, вип'ємо, товариші, за п'ятирічку.

Загальний п'яний регіт і дзенькіт шклянок був йому відповіддю.

Другого дня Павло лежав на своєму ліжкові й не підвівся, коли товариші з його зміни пішли на роботу.

Савка Труш хотів заговорити з ним, але Сливенко спинив:

— Залиш, хай ще повередує по-своєму. Працював він учора добре, це ми всі бачили, та от біда—увечорі знов подався до міста й набухався... Хай переспиться, тоді розмовлятимем. От побачиш, ми ще з нього справжнього ударника зробимо.

Савка недовірливо похитав головою. — Щоб так, — то не віриться. Але чорт з ним, хай спить...

І пішли на роботу, щоб не відступити сьогодні від завойованих вчора позицій.

Павлові гуділо в голові й нудило в роті. Він чув усе, що казали неподалік від його ліжка хлопці, й лежав злий, як пес.

— Чорта пухлого ви з мене зробите! — міркував він сам собі,—що хочу, те й робитиму. Та тільки не вам і не вашій владі на користь.

Наприкінці дня він таки підвівся й пішов в інший барак шукати вчорашніх товаришів... Знайшов їх, тверезих і похмурих, як він сам, і вони довго й гаряче нишком про щось умовлялись.

А Золотуха після роботи сидів у кутку, на своїм талчані і довго щось шкрябав на невеличкому аркушику паперу, підмостивши під нього книжку з твердою палятуркою, з бібліотеки.

Потім прийшов до редакції тракторобудівської газети „Штурм“.

— Це я про нашу дільницю, про соцзмагання й ударні групи! — просто й трохи ніяково простягнув редакторові свого дописа.

— Соцзмагання й ударництво? Це добре. Саме й потрібно нам. Дуже, дуже добре! Добре, — повторював рухливий і говірливий невеличкий чоловік в пенсне — редактор „Штурму“, швидко переглядаючи дописа.

— На дванадцятій дільниці?... На копані? сезонні робітники, змагання... Комсомол закликає усіх до змагання, до переборення труднощів... Зачекайте, товаришу! — і він зосереджено підніс палець догори.

— О! тут: це викреслити треба. Ви пишете: „геть рвачів і шкурників, що дбають лише за добрий заробіток, що злякались дощу, блощиць і кепської їжі. Ніщо не повинно стояти нам на дорозі. Не зважаймо на погані умови й більшовицькими темпами будуймо соціалістичного велетня“. Тут, товаришу, думка неправильна: не можна отак наплювати на кепські умови й заликати до підвищення темпів... Поліпшити умови треба. Але не турбуйтеся, любий друже: допис ми пустимо. Тільки оцей рядок викреслимо, ви ж не заперечуєте?

Золотуха постояв, подумав, а потім махнув рукою:

— Та вже робіть, як знаєте. Вам видніше. Це як би Труш або Нежута — вони розібрались би, чи треба викреслювати, — думав собі хлопець, повертаючись до себе. Йому було трохи боляче за свій обчекрижений твір. Саме кінцівка, здавалось йому, найкраще вийшла.

— І по шкурниках і рвачах вдарити, таких, як гад Несвітій... І до соцзмагання заликати — так здорово вийшло! — говорив він сам собі, — а редактор каже „неправильно“... Конешно, він партійна людина й учена, а тільки все ж таки як же це так: „будуймо соціалізм“... І чомусь неправильно?..

Золотушин допис ліг десь під сукно в редакції (образний вислів, бо, звісно, ніякого сукна на столах в редакції не було, і столи були прості, дощані, заляпані червоним і чорним атраментом, заялозені сотнями ліктів, що день у день спиралися й терлись на них)...

Про ударників-комсомольців на дванадцятій дільниці газета „Штурм“ цей раз не сказала ні слова.

Далі буде.